

ISTORIE

Paltin Nottara (n. 1944, Vladimir, Gorj) a obținut licența în istorie veche și arheologie la Universitatea din București (de unde a fost exmatriculat vreme de un an pentru cosmopolitism); stabilindu-se în Franța, și-a dat doctoratul în istoria artei și arheologie la Universitatea de Științe Umane din Strasbourg, apoi a fost lector la Facultatea de Litere și Civilizații Străine a aceleiași universități. După cariera universitară, s-a consacrat presei și audiovizualului, ca autor, director de reviste, realizator, producător de filme și emisiuni de televiziune. Între 1991 și 1997 a revenit în România, unde a creat Centrul Internațional de Presă și Asociația Română a Editorilor de Presă. Pasionat de lumea bizantină, a pornit pe urmele strămoșilor săi, descifrându-le destinele în volumul *Entre la Croix et le Croissant* (L'Harmattan, Paris, 2014). Două alte lucrări, în curs de apariție, sunt dedicate aceluiași univers al Bizanțului: *Le Fugitif, l'empereur et les Pays Roumains* și *La Dernière byzantine*. Și în creația sa audiovizuală amintirea Imperiului are un loc aparte, în eseuri documentare precum *Retrouver Byzance* (Arte France, 2002), *Mémoires de Byzance* (Arte France, 2004) sau în serialul de televiziune în 18 episoade *Entre la Croix et le Croissant*, în pregătire.

PALTIN NOTTARA

NOTARAS

ISTORIA UNEI VECHI
FAMILII LEVANTINE

Constantinopol, Veneția, București

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: S. Skultéty
Coperta: Angela Rotaru
Corector: Dionisie Pîrvuloiu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Corina Roncea, Dan Dulgheru

Tipărit la Evrika

© HUMANITAS, 2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Nottara, Paltin
Notaras: Istoria unei vechi familii levantine.
Constantinopol, Veneția, București / Paltin Nottara. –
București: Humanitas, 2018
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-6284-2
929.52

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

CUPRINS

<i>Mulțumiri</i>	9
<i>Cuvânt înainte</i>	13
I. Război, comerț și piraterie	17
II. Orașul răvnit de întreaga lume	26
III. Prea târziu pentru tot	106
IV. Splendoarea pierdută a familiei Notaras	197
V. Un alt Bizanț	228
VI. Revanșa învinșilor	278
VII. De la Cornul de Aur în Carpați	308
<i>Descendența directă a lui Loukas Notaras</i>	357
<i>Abrevieri bibliografice</i>	359
<i>Note</i>	363
<i>Paltin Boldur Nottara, arborele genealogic</i>	389
<i>Bibliografie</i>	391
<i>Surse iconografice</i>	419

În memoria mamei mele și a fiului meu,
trecuți prea devreme dincolo de timp

Pentru Françoise, femeie veselă

Pentru Elena, izvor de viață, când va fi mai mare

MULȚUMIRI

Recunoștința mea se îndreaptă, în primul rând, către profesoara Silvia Ronchey (Universitatea RomaTre) pentru încurajările de a scrie această carte, dar și pentru dăruirea cu care, în cadrul multiplelor sale activități, ea amintește permanențele bizantine în istoria europeană. Adresez mulțumirile mele regretatului Neagu Djuvara, rafinat cărturar și bun cunoscător al spațiului românesc din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, care m-a primit la București cu eleganța vremurilor trecute și mi-a pus la dispoziție rezultatul cercetărilor sale genealogice privind familiile boierești din România, confirmând înrudirea noastră peste timp; lui Elizabeth Fisher (Universitatea George Washington); lui Klaus-Peter Matschke (Universitatea din Frankfurt); lui Catherine Otten-Froux (Universitatea din Strasbourg); regretaților Penelope Stathi (Atena) și Stephan Yerassimos (Paris), care mi-au permis accesul la câteva dintre lucrările lor, uneori chiar înainte de a fi publicate; lui Paule Pagès, directoarea bibliotecii IRBIMMA a Universității Paris 1 Panthéon Sorbonne; lui Catherine Piganiol, directoarea bibliotecii Institutului de Studii Bizantine din Collège de France; precum și lui Marino Zorzi, directorul Bibliotecii Naționale Marciana din Veneția.

Adresez, într-o voioasă dezordine, mulțumiri călduroase celor din preajma mea: soției mele, Françoise; lui Anne-Caroline și Luc, fără de care nu aș fi putut continua scrierea acestei cărți după moartea fiului meu; lui Vladimir, Ioana și Tudor Șetran și, în special, lui Ion Șetran, pentru timpul consacrat graficii

copertei ediției franceze; surorii mele, Aluna Nottara Bejan, soțului ei, Sorin, și nepoatei mele, Simona; lui Anghelos Notaras, văr îndepărtat (la propriu și la figurat), dar foarte apropiat prin interesul comun pentru istoria familiei; lui Peter și Irina Krausz, vechi prieteni dragi, pentru prezența lor în cele mai grele momente ale vieții mele; lui Marie de Lussigny și lui David Saltiel, ale căror inteligență și umor nu sunt mai prejos de cotidiană lor generozitate; lui Françoise Bernard Briès, pentru regăsirea, după cinci secole, a două familii bizantine, grație unei rețete culinare; lui Hubert și Alix Candeliez, pentru binevoitoarea lor ospitalitate; lui Gilles și Joëlle Caussade; lui Florin și Aurelia Voicu, în amintirea nenumăratelor savori, mediteraneene și românești, de care ne-am bucurat împreună; lui Didier Masseret, ale cărui sugestii, după prețioase conversații, au fost bine-venite. De asemenea, îmi este foarte agreabil să mulțumesc doamnei Corina Iliescu, devotată muzeografă a (fostei) Case memoriale C.I. și C.C. Nottara din București; Editurii Humanitas – prin doamna Lidia Bodea, director general, și domnul Radu Gârmacea, redactor-șef – pentru înlesnirea publicării acestei monografii în limba română.

„Timpul se scurge fără oprire, într-un neconținut șuvoi, târăște și duce cu sine tot ceea ce e pe cale să se întâmple și cufundă într-un adânc al uitării deopotrivă lucruri ce nu merită a fi istorisite, ca și altele, mărețe și demne de amintit și, cum se spune în tragedii, dă la iveală cele ce sunt ascunse și le ascunde pe cele ce sunt limpezi. Dar știința istoriei este o pavază foarte trainică împotriva trecerii timpului și stăvilește întrucâtva scurgerea lui neconținută; întâmplările care vin una după alta, toate cele pe care le-a cuprins, le reține și le păstrează și nu le lasă să alunece pentru totdeauna în adâncurile uitării.“

Anna Comnena (1083–1153),
Alexiada

„Sunt necesari ani, adeseori chiar secole, pentru a surprinde câteva scripuri ale verigilor pe care istoria le leagă de la o generație la alta.“

Elena Văcărescu,
Mémorial sur le mode mineur (1946)

„Căderea Constantinopolului este o nenorocire personală care ni s-a întâmplat săptămâna trecută.“

Jean Raspail,
Le Camps des saints (1973)

CUVÂNT ÎNAINTE

Această carte este rodul multor întrebări privind o veche familie aristocratică grecească și evenimentele la care ea a participat de peste opt veacuri, precum și a numeroase călătorii, întâlniri, corespondențe, căutări prin arhive și biblioteci europene, pentru a încerca găsirea de răspunsuri. Primele personaje din numerosul neam Notaras care pot fi mai bine conturate apar cercetând aspectele politice, economice și religioase ale ultimelor secole ale Imperiului Bizantin, zis și Imperiul Roman de Răsărit, până la dispariția sa, în 1453. Viața și activitățile familiei Notaras, începând cu mijlocul veacului al XIII-lea, s-au desfășurat când imperiul – încercând să se redreseze în urma stricăciunilor pricinuite de a IV-a Cruciadă, în 1204, „care-l decupase ca în cărțile de bucate, ce recomandă ca iepurele să fie jupuit viu“ – făcea față unui dublu pericol: strângerea încercuirii otomane și schimbarea atitudinii puterilor occidentale față de un univers a cărui esență le devenise din ce în ce mai străină. Autoritatea familiei Notaras – armatori, șefi militari, aristocrați și oameni de afaceri, înalți demnitari – în viața politică și economică din secolele al XIV-lea și al XV-lea, epoca Renașterii bizantine, era atât de puternică, încât ea „a putut influența relațiile dintre Bizanț și Italia timp de două veacuri“. Marele-duce Loukas Notaras, tatăl și bunicul său au fost, printre înalții demnitari, cei care au încercat să împiedice marginalizarea Bizanțului prin jocurile strategice ale puterilor care aveau interese în Mediterana orientală: cele două republici maritime

italiene, Genova și Veneția, și turcii otomani. Cu toate acestea, Loukas Notaras este personalitatea bizantină despre care timp de cinci secole s-a scris aproape totul – și contrariul său. De aceea, m-am străduit să restitui o imagine mai exactă a celui ce a fost ultimul cancelar al Imperiului Bizantin la momentul cuceririi acestuia de către turci. Mi-a apărut necesar să situez mai precis această eminentă figură în contextul politic și social al epocii sale, urmărindu-i evoluția sprijinit pe fapte istorice cunoscute, dar ocltate – sau recent puse în lumină.

Faptele descrise în prima parte sunt și o evocare a crepusculului Imperiului Bizantin – după unsprezece secole de strălucire – și a grandioasei sale capitale, Constantinopol. Imperiul Bizantin a fost statul cel mai stabil al epocii medievale. Fără el, nu se pot înțelege dezvoltarea și istoria Europei, a slavilor sau a islamului. El a fost cea mai importantă putere a Europei medievale până la cumplita jefuire a capitalei sale de către cavalerii catolici ai celei de a IV-a Cruciade. Această prejudiciere a fost una dintre cauzele determinante care au dus la decăderea sa și, odată cucerit de turci, Bizanțul „a fost surghiunit în manualele de istorie ale Occidentului la sfârșitul capitolelor sau în notele la subso: Grecia bizantină“. După ce Constantinopolul, „orașul râvnit de lumea întreagă“, a căzut în mâna turcilor otomani, Anna, mezina familiei Notaras, va contribui în mod semnificativ la consolidarea unei importante comunități grecești în Italia, care va participa, la rândul ei, la efervescența culturală și artistică a Renașterii italiene. Membri ai familiei se vor găsi mai târziu printre prestigioasele familii din Fanar – cartierul grecesc al Constantinopolului otoman –, care au luat parte la înflorirea culturală și politică din secolul al XVIII-lea și au impulsionat ideile iluministe în Principatele dunărene. Acest timp este, de altfel, și cel al separării familiei în două mari ramuri, greacă și română. Activitățile acesteia din urmă fac obiectul părții a doua a cărții, dar istoria modernă a familiei Notaras continuă în Grecia, în Statele Unite sau în Australia. Anumite împrejurări din viața familiei Notaras descrise aici sunt reconstituiri verosimile, în măsura în care evenimentele s-au derulat într-un context istoric adevărat, un ansamblu de elemente convergente permițând să fie întrevăzute drept plauzibile. Sprijinindu-mă pe o documentație diversă, dar și pe

cercetările mele personale, am evaluat ipoteze și am sintetizat fapte despre această familie, urmând-o din sudul Peloponezului până la București, via Constantinopol, Veneția, Ierusalim și Paris, pentru a oferi cititorului o reprezentare hrănită cu exemple concrete din mediul ei, timp de opt sute de ani.

Textul actual se bazează pe ediția originală (*Entre la Croix et le Croissant*, L'Harmattan, Paris, 2014) în limba franceză, dar am operat câteva modificări, inspirate de o lecțiune recentă a câte unui manuscris, de noi documente importante apărute între timp, care au permis anumite precizări, de o prezentare mai succintă a unor evenimente mai puțin interesante pentru publicul român, pe când altele au fost dezvoltate, iar unele modificări sunt legate de protocolul de editare. Bibliografia a fost îmbogățită, explicațiile între croșete îmi aparțin și-mi asum erorile care ar putea rezulta din traducerile făcute de mine. Am privilegiat transcrierea numelor de persoane și de locuri în forma cea mai apropiată de grafia originală, în afară de câteva locuri sau personaje istorice a căror utilizare într-o altă formă este demult împământenită.

RĂZBOI, COMERȚ ȘI PIRATERIE

Cea mai veche parte cunoscută până acum din istoria familiei Notaras se situează în vremea restaurării Imperiului Bizantin, între o recucerire – iulie 1261 – și un dezastru – mai 1453, între un vis de veșnicie imperială și o realitate de neputință. Aceste două secole au reprezentat pentru Bizanț o renaștere, dar, în același timp, una dintre perioadele cele mai dramatice, când conflictelor interne – certuri dinastice și grave divergențe religioase – se adaugă amenințări exterioare din ce în ce mai puternice. După recucerirea Constantinopolului, în 1261, din mâinile urmașilor participanților la Cruciada a IV-a, în ultimele două secole ale imperiului, familia Notaras a fost foarte activă. Tradiția familială și majoritatea surselor istorice situează originile ei în Monemvasia, în sudul Peloponezului (pe atunci, Moreea), devenită, în secolul al XIII-lea, una dintre principalele fortărețe ale provinciei, dar apariția familiei în istoria Imperiului Bizantin este legată de o altă insulă, Cefalonia, cea mai mare dintre cele șapte insule din vestul Greciei continentale.

Căutările mele au început aici, unde pâlcurile de chiparoși ce coboară până la malul mării cu faleze amețitoare, măslinii centenari, splendidele păduri de pin menționate deja în *Iliada* lui Homer compun un agreabil decor mediteraneean. Insula păstrează memoria lui Ulise, venit din Itaca vecină, pentru a construi navele sale din pinii argintii care acoperă masivii munți și care nu numai că îmbălsămează aerul, dar sunt și un

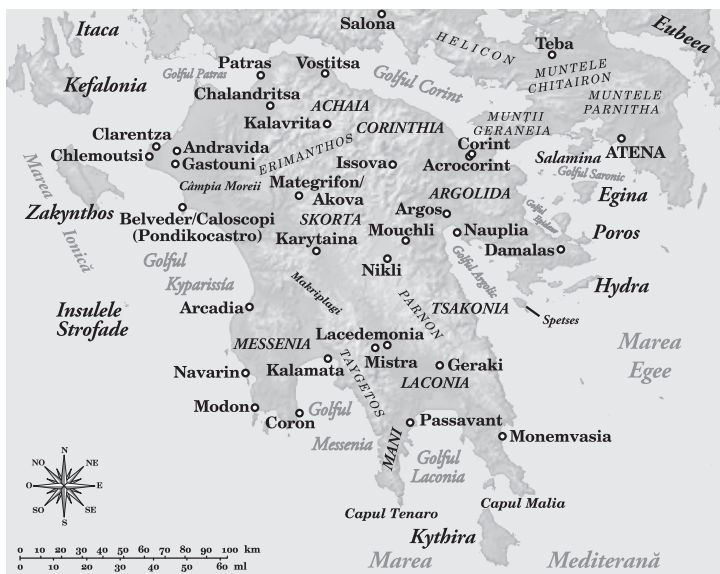

Fig. 1. Peloponezul și Insulele Ionice în Evul Mediu

excelent material pentru construcțiile navale. Deși relativ izolată, situată la periferia vestică a Imperiului Bizantin, insula avea o poziție strategică în Marea Ioniană, controlând accesul spre Grecia continentală și Peloponez prin Patras și din această cauză Insulele Ionice au fost un timp îndelungat obiect de dispută între puterile maritime mediteraneene. Înainte de anul 1200, prin războaie sau căsătorii, Cefalonia devenise posesiunea familiei italiene Orsini care va găsi un bun aranjament cu Veneția careia îi va aduce, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, nu numai iscusința sa în piraterie dar și excelentele sale relații cu Curia papală. Pe atunci, câmpiile fertile și, spre sud, dealurile cu vii ce dădeau vinuri de calitate arătau că agricultura era domeniul economic esențial al insulei.

În această insulă, puțin populată, apare – într-un document din registrele fiscale ale anului 1264 pentru calculul impozitului în episcopia catolică – un proprietar „Constantin, fiul lui Nikolaos Notaras“, posesor a mai multe terenuri cultivate cu grâu.¹ Exista o viță locală? Sau acești Notaras se stabiliseră venind

τῆς ἁγίας Μαρίας τὸ πλεῖστον χωράριον τοῦ | Βατάτζη καὶ τοῦ Παρθουκί-
 λ(ου) καθὼς ἐστὶν περιουσιμῶν μοδίων ἡμ. χωράριον τὸ πλεῖστον χωράριον
 ἱερέως τοῦ Θεωμαντοῦ 99 | Κωνσταντίνου τοῦ Νοτάρι Νικολάου μοδίων
 ἡμ. ἕτερον χωράριον τὸ πλεῖστον χωράριον τοῦ Μαιρεσιώτῃνον καὶ τοῦ Βά-
 ρου μοδίων ἡμ. χωράριον τὸ κατωθ(εν) | τῆς ἁγίας Εἰρήνης τὸ λεγόμενον
 τῶν Πέτρων μοδίων α. ἀρ(άων) τοῦ Δημόσιου σὺν τῆς Βρούλλας καὶ τοῦ
 Ἀρεῶς τὸ κατωθ(εν) τοῦ | Σπλην(ση) μοδίων ἡμ. χωράριον τοῦ Σαυτῆρος
 τὸ πλεῖστον χωράριον τοῦ Κορνάβου μοδίων β. ἕτερον τὸ λεγόμενον τοῦ Πτε-
 ροῦς τὸ μῖσον κείμενον χωράριον τοῦ Πόθου τοῦ | Χαρμοπέλ(α)κος μοδίων
 ἡμ. ἕτερον χωράριον τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸ πλεῖστον τῆς οἰκίας Λί(ου)π(ος)
 τοῦ Μανθ(α)κος μοδίων ἡμ. ἕτερον χωράριον τὸ ἀπὸ Μαρίας τ[ῆς] | Θυγα-
 τρῆς Λυκάστου τοῦ Ζωρόνου εἰς τὴν τοποθεσίαν τῶν Κοιρβουλητῶν καὶ εἰς
 τὸ Ὑπομάλιν, δευ καὶ οὐα εἰσίς, ἀχι τοῦ | ὤ(ου)ς (;) λέγεται Κένταρχος ὁ
 Φαγγίς. ἕτερον χωράριον τὸ ἀπὸ Θεοδόρου τοῦ Πατριάνου εἰς τὴν περαιο-
 χὴν τῶν Ἰάκων τὸ καὶ πλεῖστον τοῦ | ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου μοδίων α.
 ἕτερον χωράριον τὸ Ἰχη ἢ ἀγνωστῆ μορῆ ἀπὸ Μιχαὴλ Πατριώου τοῦ Μα-
 ρουλλ(η). τὰ ἀπὸ τῆς πλαγίας | τοῦ Κωνσταντίν(ου) τὰ ἐπιλεγόμενα τὰ δύο
 λαχίδας σὺν τοῦ ἑτέρου χωραρίου τοῦ κατὰ κεφαλὴς τῶν τοιοῦτων. ἕτερον |
 χωράριον τὸ πλεῖστον καὶ συνεχῆ χωράριον τοῦ Χαλκοματῶ καὶ πλεῖστον
 χωράριον Ἰωάννου τοῦ Ἀρόγγου, τὸ τοῦ Εἰσαράτη πόσον ἐστὶν | φ(αι)νο-
 μενον μοδίων ζ. σὺν τοῖσις καὶ ἐξάμειλον ἐν τῇ περαιοχῇ τῶν Βατ[ῶν] μοδίων
 α τὸ πλεῖστον ὄντα χωράριον τοῦ Χαρμολλ(ί)ου. | ἕτερον εἰς τὴν περαιοχὴν
 τοῦ Φιλανθρόπου τὸ λεγόμενον τοῦ Παλαιούργου τὸ πλεῖστον χωράριον τοῦ
 Ἀρεῶτου μοδίων β ἡμ. οἰκιδέσια τοῦ Κόσταου δὲ καὶ ὁ θεός καὶ ἄγιοι
 καὶ Ἰσταται τῆς Θεομήτορος ἢ ἀγνωστῆ ἑπισκοπῆ ἀπὸ τῆς κόχης | τῆς
 κρῆς βορρῆν καὶ ἀπὸ τοῦ Σαβῆτου καὶ ἀνοχ(ε)ται ἀπὸ τῆς διαρχομένης
 ὄδου καὶ ἀνοχ(ε)ται ἀπὸ τὸ | παλαιὸν καλ(ί)ον τῆς Κορ(η)ς ; καὶ ἀπὸ τῆς οἰ-
 κίας καὶ διαρχ(ε)ται ἀπὸ τῆς ἀνοχ(ε)ται καὶ ἀνοχ(ε)ται τῶν χαλκιδῶν | τῆς

Fig. 2
 Transcrierea
 unui registru
 fiscal din
 Cefalonia,
 în care este
 menționat
 un Notaras
 (1264)

din altă parte? Cu toate cercetările în arhivele luminoasei
 bibliotecii Korghialenios din Argostoli, capitala Cefaloniei, cât
 și în cea a familiei Typaldos-Iakovatos din Lixouri, nu aflu
 nimic mai mult despre existența aici a familiei Notaras în seco-
 lul al XIII-lea, deci supoziția originii cefaloniene nu se bazează
 pe nici un alt document decât cel menționat. Ceea ce este foarte
 probabil este că venirea și instalarea primilor Notaras pe insulă
 au fost făcute din rațiuni comerciale, una dintre ele fiind
 comerțul cu lemnul de pin pentru construcțiile navale, monem-
 vasioții fiind vestiți pentru lungă lor experiență în acest dome-
 niu ca și în transportul maritim. Membrii familiei care au
 emigrat în Cefalonia au sosit aici, fără îndoială, pe mare, însă
 eu, după aproape opt sute de ani, decid să fac traseul în sens
 invers, traversând Peloponezul pe cale terestră și din dorința
 de a vizita fosta sa capitală, Mystras, astăzi citadelă-fantomă
 pe colinele ce înconjoară anticul oraș Sparta. Contactele familiei
 Notaras cu Mystras au avut loc mai ales după ce dinastia Paleo-
 logilor a transformat, în secolul al XIV-lea, acest loc care domina

Fig. 3. Mystras

o vale fertilă și o prosperă răspântie comercială într-un important centru politic și cultural bizantin.

De la Mystras la Monemvasia, spre sud-estul Peloponezului, șoseaua șerpuieste pe un platou arid și, încet, încet, coboară spre litoral, terminându-se cu vederea unei insule muntoase ce apare ca o enormă navă plutind pe apele golfului. Cunoșcând reputația de foarte buni marinari pe care o aveau locuitorii ei în Evul Mediu, îmi vine în minte că aceștia nu puteau fi altminteri trăind pe o astfel de navă, care mai e și din piatră... Fondată în secolul al VI-lea, Monemvasia devenise o poziție din ce în ce mai importantă pe calea maritimă spre Mediterana occidentală, între Constantinopol și Italia, fiind capitala provinciei în secolele al XIV-lea–al XV-lea. Prin situația ei de fortăreață naturală – o mică insulă ce străpunge marea pe o lungime de 1,5 km și o lățime de 600 m –, legată de țărnam numai printr-un pod de lemn cu mai multe arcade, Monemvasia își purta bine numele

de „intrare unică“. Cetatea de pe stâncă era dispusă pe două niveluri: „orașul de jos“, în jurul portului principal, era protejat de fortificații, „orașul de sus“ se întindea pe platoul stâncii ce culmina la vreo 200 de metri. Clădirile din această parte, mai dispersate, mult mai spațioase, contrastau cu cele din partea de jos, construite pe înălțime și alipite unele de altele. Aici, la adăpostul zidurilor ce ofereau protecție spre mare, se desfășurau principalele activități economice, de-a lungul străduțelor sinuoase cu trepte tăiate în stâncă, în locuințele și pe terasele de deasupra arcadelor, ce adăposteau prăvălii și ateliere. Atunci, ca și astăzi, circulația între cele două zone era anevoioasă, treptele în pantă erau întretăiate de porți, situație ce avea un avantaj: ele erau un obstacol suplimentar în caz de atac.

Orașul de sus era nu numai o bogată zonă rezidențială, dar și locul unde se găsea reședința guvernatorului provincial. Timpul și oamenii au făcut că astăzi, după urcarea celor aproape 900 de trepte, la vederea ruinelor actuale îmi este greu de imaginat palatul ce se întindea pe aproape 700 m², cu mai multe etaje și posedând o mare cisternă cu apă. Singurul vestigiu

Fig. 4. Insula Monemvasia văzută dinspre litoral

Fig. 5. Monemvasia, orașul de jos și fortificațiile

al măreției vremurilor trecute, masiva clădire a bisericii Sfânta Sofia, cu domul său ce domină Marea Egee de la extremitatea platoului, mi-a rămas în amintire ca unul dintre cele mai frumoase locuri pentru rugăciune din tot Peloponezul. În secolele al XIV-lea–al XV-lea, Monemvasia cuprindea în jur de 7 000 de locuitori, dar, cum era strâns legată de zona de pe litoral, teritoriul lărgit adăpostea aproape 70 000 de persoane.² Pe insulă, pantele erau prea mari pentru a putea permite o activitate agricolă suficientă în vederea aprovizionării locuitorilor cetății, ale căror activități principale erau negoțul și transportul maritim.

Dar pe colinele acestei regiuni destul de muntoase, monemvasioții produceau faimosul vin dulce și licoros de culoarea chihlimbarului, malvasia, atât de apreciat de contemporani, pentru care „era o plăcere pentru gură și un balsam pentru creier“. Podgoriile ocupau aproape jumătate din suprafața agricolă, cu o producție anuală de aproximativ 160 000 de litri!³ Acest vin a putut fi apreciat în afara granițelor numai după anul 1100, pentru că administrația imperială impusese interdicția totală de export. Pescuitul și comerțul cu pește erau alte ocupații importante, iar, după introducerea viermilor de mătase în Grecia, abundența duzilor făcuse din această zonă locul unde